

Jumamyrat Gurbangeldiýew (Türkmenistan)

MUHAMMET BAÝRAM HAN WE TÜRKMEN DIPLOMATIÝASYNYŇ HINDISTANDAKY MIRASY

Türkmen halkynyň döwletlilik taryhynyň, onuň diplomatiýasynyň taryhynda mynasyp yz galdyran beýik taryhy şahslaryň biri-de Muhammet Baýram han Türkmendir. Türkmenleriň Hindistandaky taryhy yzlary hakda ençe makalalar ýazan halypa taryhçy J.Hatamow Baýram hanyň taryhy hyzmatlaryna baha berip: «Köplenç, hökümdarlar barada köp ýazylyp, olaryň meşhurlygynda az hyzmatlar bitirmedik ýakyn kömekçileri unudylyar. Ýöne taryh Baýram han Türkmen babatda welin, dymmandy. Hindistandaky Beýik Mogollar imperiýasy hakynda bolsa Baýram han Türkmensiz gürrüň etmek asla mümkin däl» diýip ýazanynda, müň keren mamladyr.

Baýram han — Beýik Mogollar imperiýasyny 1556–1561-nji ýyllarda şa Ekberiň adyndan dolandyran, hanlar hany derejesini alan türkmen serkerdesi, meşhur şahyry, diplomaty. Baýram han ýaşlygynda ilki Sefewi hökümdary şa Ysmaýyl Hataýa, 16 ýaşyndan başlap bolsa, Mogol patyşalaryna gulluk edip başlaýar. 1530-njy ýylda Zahyreddin Muhammet Babyr (Babyryň ejesi Akgoýunly türkmenleriň nesilşalygyndan şa gyzy bolupdyr) ýogalyp, ornuna ogly Humaýun şa bolandan soňra, Baýram hanyň täsiri, abraýy tiz artýar. Ol 17 ýaşynda Humaýunyň iň ýakyn egindeşleriniň biri we geňeşçisi bolýar. Haçan-da 1539-njy ýylda asly owganlardan bolan serkerde Şerşah Sury gozgalaň turzup, Delini basyp alanda, Baýram han Humaýuny halas etjek bolup, özi ýesir düşýär. Ýesirlikden gaçyp, iki ýyldan soňra Humaýunyň ýanyna gaýdyp gelýär. Humaýun 1540–1555-nji ýyllarda 15 ýyllap Hindistany dolandyrmakdan mahrum bolupdy. Humaýunyň döwründe gowşan Beýik Mogollar döwleti Baýram hanyň başaraňlygy, ugurtapyjylygy bilen täzededen diýen ýaly dikeldilýär. Bu meselede arka durar ýaly güýçli bir ýaran gerekdi. Baýram han ene tarapdan türkmenlere garyndaşlygyny göz önünde tutup, şol ýaran hökmünde Sefewi döwletini saýlap alýar. Sefewi hökümdary Tahmasp şanyň (1524–1578 ý.) goldawyny almak üçin Baýram han özüniň diplomatik ussatlygy bilen Humaýunyň 1543-nji ýylda Horasana saparyny üstünlikli gurnaýar.

Baýram han Türkmeniň bu üstünlikli diplomatik missiýasy hakda onuň on birinji arka nesli bolan Hasan Aly beg Munşi Debi Praşad «Hanhanannama» eseriniň sözbaşysynda şeýle ýazýar: «Mogol döwletini dolandyrmaga goşant goşan adamlaryň sany kân, ýöne olaryň naýbaşysy bolup, aýratyn hyzmat görkezen hanlar hany Baýram han we onuň maşgalasyna degişli bolan adamlar durýar. Ady meşhur bolan bu maşgalanyň Mogol döwleti bilen baglanyşygy birnäçe nesiller boýunça dowam edipdir. Olaryň goşun serkerdeligindäki, ylymsöýerligindäki, dostlukdaky we howandarlykdaky aýratynlyklaryna taryhyň sahypalary şaýatdyr. Mogol döwletinde ukyplylykda we edermenlikde özüni tanadyp gelen adamlar kân bolupdyr. Emma Baýram hanyň we Abdyrähym hanyň şöhraty we at-abraýy ýaly belentlik başga hiç kime miýesser etmändir».

Ilki Sefewileriň diplomatik goldawyny üpjün eden Baýram han Türkmen

Owganystanda goşun toplan, birleşen sefawi-mogol goşunyna serkerdelik edip, 1555-nji ýylda Delini Beýik Mogollara gaýtaryp berýär. Şeýlelikde, Baýram hanyň bu imperiýanyň gaýtadan dikeltmekdäki syýasy-diplomatiki hem-de harby tagallasy bimöçberdir. Bu hyzmaty üçin hut Tahmasp şanyň we Humaýunyň bilelikdäki permany bilen Baýram hana «Han hanan», ýagny «Hanlar hany» diýen belent dereje berlipdir. Taryhçy Ö.Gündogdyýew şonda hatda Baýram hany *bütün türkmen taýpalarynyň aksakaly* diýip yglan etmek hakda-da pikiriň orta atylandygyny ýazýar.

Humaýunyň ogy Ekber Baýram hana *Hanbaba* diýip ýüzlener eken. Dogrusy, döwletiň binýadyny goýan Babyr hem bolsa, ony berkiden, beýgelden, giňelden içerki duşmanlardan arassalap, daşary ýurtlar bilen deňhukukly gatnaşyklary ýola goýan, Hindistanda indus-musulman garşylygyny aradan aýyrmaga synanyşan Ekber şa bolupdyr. Ekber milletine seretmezden, ýurda bir bitewi Watan hökmünde seretmegi halkynyň aňyna guýmagy başarypdyr. Elbetde, Ekberiň döwleti dolandyryş sungatynda uly ussatlyga ýetmeginde onuň atalygy Baýram han Türkmeniň hyzmaty uludyr. Baýram hanyň hyzmat edýän şanesli bilen garyndaşlyk gatnaşygyny açmagy onuň nika diplomatiýasynyň inçe tilsimini ussatlyk bilen ulanandygyndan habar berýär. Ol 1557-nji ýylda Babyryň agtygy Selime soltan begime (ol Ekberiň süýtdeş uýasydyr) öýlenip, hökümdar neberesi bilen garyndaşlyk açýar. Humaýunyň özi bolsa 1456-njy ýylda Baýram hanyň uýasy Mahy Çiçek begime öýlenipdir. Baýram han Humaýunyň doganlary bilen tagt üstünde çykan dawalaryny hem düzgünleşdirmegi başarypdyr.

Taryhçy Ö.Gündogdyýewiň adalatly belleýşi ýaly «Baýram han — beýik türkmen şahyrydy, döwlet işgäridi, diplomatdy, şöhratly serkerdedi». Türkmen halkynyň bu beýik ogluna hormat hökmünde Delide «Türkmen derwezesi» bar.

Türkmenistan we Hindistan hoşniýetli gatnaşyklarynda öz ýurtlarynyň taryhynda umumy gymmatlyga eýe bolan taryhy şahs bolan Baýram hanyň bitiren hyzmatlaryna ýokary baha berýärler. 2000-nji ýylda Hindistanda we Türkmenistanda iki halkyň bilelikdäki guwanjy bolan Baýram han Türkmeniň 500 ýyllyk toýy dabaraly bellenildi. 2009-njy ýylda Türkmenistanda «Baýram han we Mogollar şadöwleti» atly halkara ylmy maslahaty geçirildi.

Джумамурад ГУРБАНГЕЛЬДЫЕВ (Туркменистан)

МУХАММЕД БАЙРАМ ХАН И НАСЛЕДИЕ ТУРКМЕНСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В ИНДИИ

Байрам хан является туркменским военачальником, известным поэтом и дипломатом, который в 1551–1561 гг. фактически управлял империей Великих Моголов и будучи регентом монарха Акбара был удостоен титула «Хан-ханан». Благодаря Байрам хану империя Великих Моголов была фактически заново возрождена после ее существенного ослабления в период 1540–1555 гг., когда шах Хумаюн был лишен возможности управлять государством. Дипломатическое и военное искусство Байрам хана способствовало укреплению союзнических связей Великих Моголов с государством Сефевидов.

Империя Великих Моголов, основанная Бабуром, достигла своего величия и укрепилась благодаря усилиям Байрам хана, который заложил основы единой государственности, взаимной толерантности и межрелигиозной терпимости.

Туркменистан и Индия высоко оценивают заслуги Байрам хана. Его наследие изучается историками двух стран и широко освещается во время торжеств и научных конференций. В частности, большие торжества были проведены в 2000 году в честь 500-летия со дня рождения Байрам хана Туркмена, а также в 2009 году состоялась международная научная конференция «Байрам хан и империя Моголов».

Jumamyrat Gurbangeldiyev (Turkmenistan)

MUHAMMAD BAYRAM KHAN AND THE LEGACY OF TURKMEN DIPLOMACY IN INDIA

Bayram Khan is a Turkmen commander, famous poet and diplomat, who actually ruled over the Great Mughals Empire in 1551-1561. As a regent of monarch Akbar he was awarded the title “Khan-khanan”. Thanks to Bayram Khan, the Mughal Empire was actually revived after its significant weakening in the period 1540-1555. when Shah Humayun was deprived of the opportunity to govern the state. The diplomatic and military skill of Bayram Khan contributed to the strengthening of the allied ties of the Great Mughals with the Safavid State.

In fact, the Great Mughals Empire, founded by Babur, achieved its greatness and strengthened thanks to Bayram Khan, who laid the foundations of a single statehood, mutual and interreligious tolerance. The majestic monument “Turkmen Gate”, which adorns the capital of Delhi, reminds of the great son of the Turkmen people on Indian soil.

Turkmenistan and India highly appreciate the services of Bayram Khan. Its legacy is studied by historians of the two countries, and is widely covered during celebrations and scientific conferences. In particular, 2000 marked grand celebrations on the 500th anniversary of the birth day of Bayram Khan Turkmen. In addition, the international scientific conference “Bayram Khan and the Mughal Empire” took place in 2009.

Begenç Mätliýew (Türkmenistan)

MEDENI DIPLOMATIÝA: HALKARA HOWPSUZLYGY ÜPJÜN ETMEGIŇ MÖHÜM GURALYDYR

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynda üstünlikli amala aşyrylýan ýurdumyzyň daşary syýasaty häzirkiz zamanyň derwaýys meselelerine we geljegiň çagyryşlaryna mynasyp jogap bermek bilen, diplomatiýanyň täze mazmuna eýe bolan netijeli gurallaryny işjeň ýagdaýda durmuşa geçirýär. Munuň aýdyň mysalyny medeni diplomatiýanyň giň gerim bilen ýaýbaňlanmagynda görmek bolýar. «Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň şanly 30 ýyllygy, baky Bitaraplygynyň 25 ýyllygy, şeýle hem 2021-nji ýylyň “Turkmenistan - parahatçylygyň we ynanyşmagyň Watany” diýip yglan edilmegi mynasybetli, dünýäde türkmeniň giňden tanalmagynda taryhy wezipäni amala aşyran Muhammet Baýram han Türkmenine bagyşlanyp geçirilýän halkara forum onuň anyk mysalydyr.

Milli Liderimiziň nygtaýşy ýaly: “Nesilleriň ösen medeniýetli, arassa ahlakly, kämil bolup ýetişmeginde milli mirasymyzy wagyz etmegiň, ösdürmegiň hem-de düýpli öwrenmegiň ähmiýeti örän uludyr. Medeni mirasymyz milletimiziň we döwletimiziň ösmegi üçin örän möhüm çeşmedir”. [1]

Türkmenistanyň gadymy siwilizasiýanyň ojagy bolup, dünýäniň medeni ösüşine ägirt uly goşandyny бүтін dünýä ykrar edýär. Bitarap Türkmenistan halkyň medeni mirasyny hemmetaraplaýyn we çuňňur öwrenmek, köpugurly ylmy alyşmalary ösdürmek, medeniýet ulgamynda halkara gatnaşyklaryny işjeňleşdirmek, dostluk gatnaşyklaryny pugtalandyrmaga, dünýäniň dürli halklarynyň netijeli medeni-gumanitar hyzmatdaşlygynyň çäklerini giňeltmäge, ösüp gelýän nesliň döredijilik we intellektual ukyplaryny ösdürmäge ýardam edýän medeni diplomatiýa uly ähmiýet berýär. Milli Liderimiziň nygtaýşy ýaly: “Dünýäde ynsanperwerligi ýaşadýan iň asylyly ýörelgeleriň kökleri medeniýetde ýaşaýar. Görelde alarlyk, nusgalyk tymsallary, pentleri ündeýändigini üçinem medeni gymmatlyklar dünýä halklarynyň ählisiniň gymmatlygydyr”. [2]

Medeni diplomatiýa ýurdumyzyň halkara abraýynyň berkemegine netijeli hyzmat edip, ählumumy parahatçylygyň, howpsuzlygyň we ösüşiň bähbidine netijeli halkara hyzmatdaşlygyny ösdürmegi ugur edinýän türkmen döwletiniň daşary syýasy strategiýasyny amala aşyrmagyň möhüm şertidir.

Häzirkiz zamanyň ählumumy meseleleriniň esasysy hem halkara howpsuzlygynyň üpjün edilmegidir. Halkara howpsuzlyk düşünjesi çylşyrymly we giň manyly düşünjedir. Şeýle hem bolsa halkara howpsuzlygynyň esasy ähli döwletler tarapyndan halkara hukugynyň umumy ykrar edilen ýörelgeleriniň we kadalarynyň berjaý edilmegi, özara düşünişmezligi we dawaly meseleleri güýjiň we haýбатыň üsti bilen çözülmegini aradan aýyrmaga esaslanýan halkara gatnaşyklary ulgamynyň bolmagydyr. Halkara howpsuzlygy üpjün etmegiň möhüm gurallarynyň biri hem medeni diplomatiýadyr. Halkara gatnaşyklarynda medeni diplomatiýa ýumşak güýç bolup, medeniýet ulgamynda halkara gatnaşyklaryny işjeňleşdirmek bilen, dostluk gatnaşyklaryny pugtalandyrmaga, dünýäniň dürli halklarynyň netijeli

medeni-ynsanperwer hyzmatdaşlygynyň çäklerini giňeltmäge, ösüp gelýän nesliň döredijilik we intellektual ukyplaryny ösdürmäge parahatçylyk pikirlerini kemala gelmegine ýardam berýär.

Medeniýetleriň taryhy eýýamlardaky özara täsirinde, adamzadyň ynsanperwerlik tejribesi, bilim we ylym taýdan ösüşinde, ýurtlaryň we halklaryň arasyndaky aňýet we gözyetim giňişlikleriniň many-mazmun bilen dodurylmagynda bahasyna ýetip bolmajak ähmiýetli goşant goşan ata-babalarynyň mizemez mirasyna daýanýan Türkmenistan bu gün sözüň doly manysynda dünýäniň ylym we medeni hyzmatdaşlygynyň barha ösýän merkezleriniň biri hasaplanýar. Gadymy siwilisasiýalaryň dörän we adamzat medeniýetiniň düýbi tutulan ýerleriniň biri bolan mukaddes türkmen topragynyň bu günki gülläp ösmeginiň binýadynda duran hormatly Prezidentimiziň çuňňur paýhasa esaslanan we ata-babalarymyzyň parasatyna ýugrulan syýasatynyň rowaç almagy döredijilik adamlaryny hyjuwly zähmete we täze ylmy gözleglere ruhlandyrýar.

EDEBIÝATLAR

1. Ösüşň täze belenliklerine tarap. Saýlana eserler. 10-njy tom. Aşgabat. TDNG, 2017ý.(347 s.)
2. Türkmeniň döwletlilik ýörelgesi. Aşgabat. TDNG, 2020ý.(11 s.)
3. www.tdh.gov.tm
4. www.mfa.gov.tm

Бегенч Матлиев (Туркменистан)

КУЛЬТУРНАЯ ДИПЛОМАТИЯ: ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ПОДДЕРЖАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Одним из важнейших инструментов обеспечения международной безопасности является культурная дипломатия. В международных отношениях культурная дипломатия, являясь «мягкой силой», активизирующей международные связи в области культуры, способствует укреплению дружественных отношений, расширению границ эффективного гуманитарного сотрудничества между народами, развитию творческих и интеллектуальных способностей и воспитанию миролюбивого мышления у подрастающего поколения.

Культурная дипломатия занимает важное место во внешнеполитической стратегии Туркменского государства, которая нацелена на развитие эффективного международного сотрудничества во имя глобального мира, безопасности и развития.

Begench Matliyev (Turkmenistan)
**CULTURAL DIPLOMACY AS AN IMPORTANT
TOOL FOR MAINTAINING INTERNATIONAL SECURITY**

Cultural diplomacy is one of the most important tools for maintaining international security. In international relations, cultural diplomacy as “soft power”, which expands international ties in the field of culture, strengthens friendship broadens the scope of effective cultural and humanitarian cooperation between different peoples of the world and promotes the creative and intellectual abilities of the younger generation. Cultural diplomacy plays an important role in the foreign policy strategy of Turkmenistan, which aims to develop effective international cooperation for global peace, security and development.

Gülşat Ýusupowa (Türkmenistan)

HALKARA GATNAŞYKLARYNDA BAÝRAM HAN TÜRKMENIŇ DÖREDEN DIPLOMATIK ÝÖRELGELERI

Türkmen diplomatiýasynyň özboluşly aýratynlygyny dünýä ýaýan, ussat şahyr, meşhur taryhçy, edermen serkerde we görüm-göreläniň asyl nusgasyny özünde jemläp bilen hanlar hany Muhammet Baýram han Türkmendir. Hormatly Alym Arkadagymyz: “Şahyranalyk we pelsepewi paýhas bitewligi, ynsanyetiň waspy we adam mertebesini ýokary götermek hakyndaky müň öwüşgünli garaýyşlar şahyryň döredijiliginiň esasy aýratynlyklarynyň biridir. Ynsanperwerligiň, dostlugyň, ýagşylygyň, gözelligiň waspnamasy hökmünde umumadamzat şygryýet hazynasyna giren Baýram hanyň edebi mirasy biziň buýsanjymyzdyr” diýip nygtaýar. Ol Türkmenistandan daşarda ýaşan türkmenleriň wekilidir. Ol barada we onuň bilen bagly Mogol imperiýasynyň ilkinji üç patyşasy barada gymmatly maglumatlar ýazuw çeşmelerinde ýazylypdyr. Deli uniwersitetiniň professory Ram Kişore Pandi şeýle belläpdir: “Başga serdarlaryň hiç biri-de batyrlykda, döwleti dolandyrmak ussatlygynda, alymlykda, edebiýaty oňat bilmeklikde we söweş tejribesinde Baýram han bilen bäsleşip biljek däldi”. [1] Türkmen taryhçylary Ö.Gündogdyýew, edebiýatçy alym R.Kürenow döwlet işgäri bolan Muhammet Baýram han Türkmeniň bitiren uly hyzmaty barada öz ylmy işlerinde aýratyn belläp geçýärler.

Baýram hanyň üstünlikleri Hindistanda, Eýranda... dünýäniň çetki döwletlerinde-de ykrar edildi. Onuň çeper gazallary, rubagylary bilen ýazyjy-şahyrlaryň we syrdam boýy, gaýratly keşbi bilen şekillendiriş sungatynyň ussatlarynyň ünsüni özüne çekmegi başardy. Olaryň arasynda Akbaryň halypasy bolan meşhur alym Mir Abd-al-Laţif Kazwini we pars şahyry Tadarwi Abhari, Gwaliýaryň (Hindistanyň Madhýa-Pradeş etraby) meşhur sazandasy Ram Das, Ýüsüp Tanbura, onuň ogly Mirkaliniň döredijilik işlerinde Baýram Han hakda ýazylan ajaýyp eserleri bar. Çünki türkmen halkyna mahsus bolan ähli oňat sypatlary özünde jemläp, döwlet dolandyryş işinde ýokary baha eýe bolýar. Humayun onuň ýiti zehinine we parasatly, sypaýy häsiýetine göz ýetirip, özüniň iň gymmatly hazynasy perzendiniň terbiýesini we onuň geljek durmuş ýolunyň ugrukdyryjysy hökmünde saýlaýar. Humayun ogly Ekberiniň ylym-bilim, harby tälim beriji halypasy bolupdyr. Kämilik ýaşyna ýetmedik Ekber, öz halypasy Baýram handan döwletleriň daşary syýasatyny durmuşa geçirmegiň serişdesi bolup durýan, sungata deňelýän diplomatiýanyň, döwlete baştutanlyk etmekligiň, hökümetiň maksatlaryny, wezipelerini durmuşa geçirmeklik, döwletiň bähbitlerini goramaklykda alnyp barylýan işlerde ýüze çykýan gapma-garşylyklaryň adalatly ýol arkaly çözmeklikde ulanylýan oňaly usullaryny, özboluşly ýoluny öwretti.

Terbiýäniň maksadaokgunlylyk hem ynamlylyk ýörelgeleri – her bir terbiýeçilik işiniň aýdyň maksadynyň bolmalydygyny aňladýar. Haýsydyr bir terbiýeçilik işi durmuşa geçirilende nämäniň göz önüne tutulýandygyna, onuň netijesiniň nähili boljakdygyna göz ýetirmek zerurdyr. [2]

Baýram han özüniň diplomatik ussatlygy bilen naýbaşy ýörelgeleri münýýlyklaryň nesillerine görelda mekdebini kemala getirdi. Geljekde öz ýurdunyň bähbitlerini gorap, ýurduň daşary syýasatyny täze derejä çykaryp, sebitde we yklymda dünýä jemgyýetine ähmiýetli bolan başlangyçlar bilen çykyş edip, syýasy, ykdysady-söwda, medeni-ynsanperwer ugurlar boýunça gatnaşyklary ýola goýmak üçin halkara gatnaşyklary ulgamynda zähmet çekjek diplomatyň köp ugurdan başy çykýan, giň gözýetimli, anyk we aýdyň maksatly, suhangöýlik häsiýete eýe bolan alym adamsynyň bolmaklygy bilen çäklenmän, eýsem özüniň sabyr-takatlyk, çydamlylyk gylyk-häsiýetlerini özünde jemleýän ahlakly adam bolmaklygy talap edýär. Çünki gaýra döwletlerde zähmet çekip, ýaşamaklyk, ýurduň abraýynyň goragynda bolmaly adamyň otur-turşundan başlap, her bir sözüne we işiniň netijesine garap, tutuş halkyň adyna baha berilýän, ýurduň ýüzi bolup durýan ynamdar adamyň hiç haçan hem kämillik ýolundan sowulman irginsiz zähmet çekmekligi talap edýär.

Şular ýaly, ylmyň köp ugurlaryndan baş çykaran, adamzat taryhynda öçmejek yz galdyr hakyky türkmen diplomaty barada halkara gatnaşyklary ulgamynda bilim alýan her bir ýaşlaryň diňe bir türkmen alymlarynyň däl, eýsem daşary ýurtly bilermenleriň ne derejede ýokary baha bermeklerine mynasyp bolandyklary barada içgin öwrenmek, olaryň asyl dilde ýazylan çeşmelerini tapmak, öwrenmek, nusga edinmek, öz hünärleriniň hakyky eýesi bolmaklyga bolan ymtylşy, içgi güýji kemala getirer. Geljekde ýurduň abraýyny gorajak, ata-babalarymyzdan bize miras galan ajaýyp ýol-ýörelgelerimize ygrarly bolup, halkyň abraýyna abraý goşjak ýaşlar bolup ýetişmeklerine giň ýol açar.

EDEBIÝATLAR:

1. Baýram Han Türkmen. Eserler ýygyndysy // Türkmen döwlet neşirýat gullugy. – Aşgabat, 2012. – S.6
2. Pedagogika we psihologiýa. Ýusupow Ç., Hudaýberdiýew Ş. // “Ylym” neşirýaty. – Aşgabat, 2014. – S.63

Гульшат Юсупова (Туркменистан)

Дипломатические принципы Байрам-хана Туркмена в международных отношениях

Мухаммед Байрам-хан Туркмен был замечательным поэтом, известным историком, полководцем, личностью воплотившей в себе лучшие черты характера нашего народа, распространившим по всему миру уникальные черты туркменской дипломатии.

Ценные сведения о нем зафиксированы в ряде письменных источников. Профессор Делийского университета Рам Кишор Панди отмечает: «Ни один из других вождей не смог бы соперничать с Байрам-ханом в храбрости, умении управлять государством, в науке, в знании литературы и в военном деле».

Следовательно, он воплощая в себе все лучшие черты, свойственные туркменскому народу, удостоивается высокой оценки в государственном управлении. Осознавая его талант и сдержанный характер, Хумаюн назначает его научным, образовательным и военным наставником своего не достигшего совершеннолетия сына Акбара, который перенял у своего наставника методы дипломатического искусства, являющегося средством реализации внешней политики государства, осуществления его целей и задачах, пути справедливого разрешения противоречий, возникающих в межгосударственных отношениях.

Gulshat Yusupova (Turkmenistan)

Diplomatic principles of Bayram Khan Turkmen in international relations

Muhammad Bayram Khan Turkmen was a skilled poet, a famous historian, a brave commander who embodied the true features of the Turkmen character, spread the unique features of Turkmen diplomacy throughout the world. The Esteemed President notes: “The poetic and philosophical unity of thoughts, multifaceted views on the glorification of humanity, the elevation of human dignity are the main features of the poet's work. The literary heritage of Bayram Khan, which entered the universal poetic treasury as an ode to humanity, friendship, goodness and beauty, is our pride”.

He is a Turkmen representative living outside Turkmenistan. Valuable information about him and the first three kings of the Mughal Empire associated with him are recorded in written sources. Ram Kishore Pandey, professor at Delhi University emphasized: “None of the other leaders could compete with Bayram Khan in courage, the ability to govern the state, science, knowledge of literature and military affairs.”

Consequently, he followed all the best features of the Turkmen people and was highly appreciated in public administration. Humayun appointed him as the scientific, educational and military mentor of his son Akbar, who learned from Bayram Khan the methods of implementing the foreign policy of states, unique ways the govern the country, fulfill the goals and objectives of the government, fairly settle contradictions arising in activities to protect the interests of the state, and thereby, left an indelible mark in the history of mankind.

Akmuhammet Jumagulyýew (Türkmenistan)
TÜRKMENLERİN PARAHATÇYLYK ÝÖRELGELERİNİN
DÜRLI TARYHY ŞERTLERDE ÝÜZE ÇYK MAGY

Türkmenistanyň özüniň hemişelik, oňyn Bitaraplyga esaslanan we parahatçylyga, dostluga hem-de hoşniýetli goňsuçylyga mahsus ýörelgelere esaslanýan netijeli daşary syýasaty ählumumy goldawa eýe bolýar. Türkmen döwletiniň bitarap daşary-syýasat ugry häzirki döwrüň möhüm ugurlaryna gönükdirilip, tutuş sebitiň geosyýasy giňişliginde we ondan hem has giň çäklerde täze, XXI asyryň halkara hyzmatdaşlygyna mahsus bolan we iş ýüzünde özara arkalaşykly hereket etmegiň netijeli guraly bilen berkidilen talaplaryna laýyk gelýän usullaryň kemala getirilmegine ýardam berýär.

Bu ýörelgeler öz beýanyny taryhda öçmejek yz galdyran türkmenleriň guran döwletlerinde tapypdyr. XI asyrdan ägirt uly imperiýa öwrülen Beýik Türkmen-seljuk döwleti öz täsirini Horezm, Horasan, Owganystan, Eýran, Azerbaýjan topraklaryna, Ermenistanyň, Gürjüstanyň, Yragyň, Siriýanyň, Palestinanyň çäklerine we beýleki ýerlere ýetiripdirler. Şeýle ägirt imperiýany döreden hem bolsalar olar duşmançylygy, adalatsyzlygy berk ýazgarmak bilen, rehimdarlygy, parahatçylygy özleriniň esasy ýol-ýörelgesi edip saýlapdyr. Taryhçy alym Ö. Gündogdyýew türkmen döwletleriniň diplomatiýasyna degişli ylmy işlerinde, Seljuk nesilşalygynyň ilkinji soltany Togrul beg Türkmen özüniň häkimligine birleşdirilen ýurtlaryň ilatyny agyr sütemlerden hem-de 3 ýyllyk salgytdan boşadandygyny, öz esgerlerine imperiýanyň täze raýatlaryny tozdurmagy gadagan edendegini we bu hökmi amal elmedige ölüm jezasyny berendegini ýazypdyr [3].

Orta asyr çeşmeleri türkmenleri ähli ýerlerde özlerini ýerli begzadalaryň, baýlaryň zulumundan halas edijiler hökmünde garşy alandyklaryny belläpdirler. Seljuklarda beýleki diniň wekilleriniň dini garaýyşlaryna we ygtykatlaryna uly hormat goýupdyrlar, olaryň erkin we parahat ýaşamaklary üçin zerur işleri amala aşyrypdyrlar. Mysal üçin, Rum-Seljuk soltany Gylyç Arslan II özüniň ýerlerinde ýakowitleriň buthanalaryny salgytlardan boşadypdyr.

Taryhy çeşmeler türkmenler, olaryň rehimdarlygy we adalatlylygy hakynda gymmatly maglumatlary beýan edýär. Akgoýunly, Garagoýunly türkmen döwletleriniň, Türkmen -Osman imperiýasynyň, Deli soltanlygynyň we beýleki döwletleriň hökümdarlygy barada maglumatlary beýan edýän daşary ýurt çeşmeleri aýratyn ünsi özüne çekýär. Türkmen soltanlary özleriniň golastyndaky halklar bilen türkmenleriň özara gatnaşyklarynyň daşary syýasatda uly ähmiýete eýedigine düşünişdirler, Türkmen diplomatiýasynyň düýpgöter aýratynlygy golastyndaky welaýatlaryň içki gurluşyny saklap galdyrmakdan, üýtgetmezlikden we söwdany ösdürmekden ybarat bolupdyr. Türkmenleriň Gündogaryň ähli halklaryny haçparazlaryň we mongollaryň ýörişlerinden gorap saklandygyny hem-de

parahatçylygyň üpjün edilmegine goşant goşandygyny taryhy çeşmeler beýan edýär.

Türkmenleriň Hindistanda ençeme döwletler, ilkinji nobatda Deli soltanlygy, Kutubşalar we başgalar döreden hökmünde dünýä ylmy jemgyýetçiligine tanalmak bilen, olar Hindistanda adalatly türkmen hökümdarlary hökmünde şu günler hem ýatlanýlar. Şeýle döwletleriň birinde Beýik Mogollar imperiýasynda Muhammet Akbar şanyň häkimligi mysal alarlykdyr (1556-1605). Muhammet Akbaryň hökümdarlyk eden döwründe „hemmeler üçin parahatçylyk" diýen syýasat yglan edilipdir. Onuň köşgünde musulmanlaryň, induslaryň, buddaçylaryň, ýahudylaryň in meşhur alymlary ýygnanypdyr. Bu ýörelgeler döwletiň daşary syýasatyna hem ýaýrapdyr. Akbar Uzyn Hasan Akgoýunly türkmeniň nesli, sefawi Şasy Abbas, hindi han-begleri we Merkezi Aziýanyň ýerlerinde ýaşan halklar bilen dostlukly gatnaşyklary alyp barypdyr.

Ekberiniň köşgünde Atabeg hem-de baş serkerde hökmünde Beýik türkmen şahyry Baýram han, onuň ogly Abdyrahym han uly orun eýeläpdir. Zamanasynyň beýik serkerdesi, pähimli filosofy we şahyry Muhammet Baýram han bütin Merkezi Aziýa, Horasan, Owganystan we Hindistan ýaly ýurtlaryň medeniýetiniň bir-biri bilen hyzmatdaşlyk esasynda ösmegi üçin ägirt uly işleri bitiripdir. Ol türk, pars, hindi dillerinde ýazan görnükli eserleri bilen, ägirt uly imeriýanyň düzümünde ýaşan halklaryň özara gatnaşygyny berkitmek hem ebedileşdirmek ugrunda dostluk köprisiniň ilkinji nawlaryny atypdyr.

Edebiýatlaryň sanawy:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. [Türkmenistan- Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. I kitap. TDNG. Aşgabat. 2017ý.](#)
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. [Türkmenistan- Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. II kitap. TDNG. Aşgabat. 2018ý.](#)
3. Ö. Gündogdyýew. Türkmen diplomatiýasynyň taryhyndan . Aşgabat, 2003.
4. B. Karayew, N. Gurbanow, G. Joraýew. Türkmenistanyň daşary syýasaty. [TDNG. Aşgabat. 2018.](#)

Акмухаммет Джумакулиев (Туркменистан)

Проявление миролюбивых принципов туркмен в разных исторических условиях

Успешно реализуемая внешняя политика Туркменистана, основанная на статусе постоянного, позитивного нейтралитета и на принципах мира, дружбы и добрососедства находит всеобщую поддержку в мировом сообществе. Нейтральный внешнеполитический курс туркменского государства, будучи нацеленным на решения ключевых вопросов современности, способствует формированию и выработке новых методов международного сотрудничества в новом тысячелетии, соответствующих требованиям практического взаимодействия на всем геополитическом пространстве региона, а также за его пределами.

Эти принципы имеют историческую ретроспективу, нашедшие свое отражение в созданных туркменами государствах, оставивших неизгладимый след в истории. В Великой Сельджукской империи, государстве Акгоюнлы и туркменских государствах, основанных в Индии, принципы справедливости, милосердия и мира были важными средствами для объединения разных народов и религиозных групп. В этой связи немаловажными являются заслуги великого полководца, мудрого философа и поэта Мухаммеда Байрам хана, оказавшего большое влияния на процесс сближения культур стран Средней Азии, Хорасана, Афганистана и Индии на основе взаимного сотрудничества.

Akmuhammet Jumagulyev (Turkmenistan)

Manifestation of the peaceful principles of the Turkmens in various historical conditions

The successful foreign policy of Turkmenistan, based on the status of permanent, positive neutrality and on the principles of peace, friendship and good-neighborliness, generally supported by the world community. The neutral foreign policy of the Turkmen state, being aimed at addressing key issues of modern time, contributes to the formation and development of new methods in international cooperation in the new millennium that meet the requirements of practical collaboration in the entire geopolitical space of the region, as well as beyond.

These principles have a historical peculiarities, which were reflected in the states created by the Turkmens, which have left an indelible mark in history. In the Great Seljuk Empire, in the Akgoyunly State and the Turkmen states founded in India, the principles of justice, charity and peace were important means for uniting different nations and religious groups. In this regard, services of great commander, wise philosopher and poet of his time Muhammad Bayram Khan, who had a great influence in the rapprochement of the cultures in Central Asia, Afghanistan and India on the basis of mutual cooperation, gained special importance.

Aýjan Omarowa (Türkmenistan)

SERKERDE, DIPLOMAT WE TÜRKMEN ŞAHYRY: BAÝRAM HAN

Dünýä taryhynda şöhratly yz galdyran, belent mertebeli türkmen şahsyýetleri az däl. Şolaryň iň tanymalarynyň biri-de, 1498-1561-nji ýyllarda ýaşap geçen Muhammet Baýram han Türkmendir. Taryhy maglumatlara görä, ol harby serkerde, döwlet işgäri, şahyr hem filosof, diplomat hökmünde meşhurlyk gazanan, hanlar hany derejesini alan we ömür ýoly bilen nusga galdyran, beýik şahsyýetdir.

1530-njy ýylda Humaýun tagta çykýança hem Muhammet Baýram han eýýäm özüniň batyrlygy, wepadarlygy we pähim-paýhasy bilen özüni tanatmagy başarypdyr. Şu jähetden-de ol, Muhammet Humaýun tagta çykan ýyly baş emir wezipesine bellenilýär.

Humaýun 1530-njy ýylyň dekabrynda, Agradaky Mogol köşgünde resmi taýdan patyşa diýlip yglan edilýär. Şu mynasybetli Agrada, Delide, Lahorda uly dabaralar geçirilýär. Şeýle hem bolsa, bu döwürde Hindistanda syýasy ýagdaý mogollaryň garşysyna üýtgäp başlaýar. Uly kynçylyk bilen düýbi tutulan we başda durnuksyz we gowşak bolan Mogol imperiýasynyň golastyndaky ýerleriň hökümdarlary öndenem agzala ekenler. Olar Muhammet Babyr aradan çykandan soňra has-da erkin hereket edip başlaýarlar. Netijede, Mogol imperiýasynyň durnuklylygyna howp salýan garşylyklar ýylsaýyn güýjöp ugraýar. Muhammet Baýram han şeýle ýyllarda Humaýuny öz wepadarlygy, pähim-paýhasy, ýiti zehini we döwlet işini bilijilik ukyby bilen goldapdyr we gorapdyr.

Muhammet Baýram hanyň harby hereketleri, meşhur serkerde we döwlet işgäri bolandygy baradaky maglumatlar bilen tanşanynda, hakyky türkmen gerçegine mahsus bolan batyrlygy, edermenligi, wepadarlygy we uçursyz pähim-paýhaslylygy görmek bolýar. Onuň esasy harby hereketleri Muhammet Humaýunyň Güjeradyň häkimi Bahadyr şanyň garşysyna uruş yglan etmegi bilen başlanýar. Bu söweşiň ön ýanynda Humaýun Muhammet Baýram hana esasy harby hereketleri alyp barmaklygy ynanypdyr. Şeýlelikde, Güjerat ýörişiniň başlanmagy bilen, ýagny, 1534-nji ýylyň dekabrynda Baýram han Humaýuna özüniň harby başarjaňlygyny görkezmek babatda ilkinji, doly mümkinçiligi ele alýar. Bellenilen söweş 1535-nji ýylyň aprel aýynda bolup geçýär we onda Muhammet Baýram hanyň goşuny aýratyn uly edermenlik görkezýär. Şonda garşydaş goşunlary ýeňmek, gaçyp, Mandu galasynda ýerleşen Bahadyr şa bilen möhüm ylalaşyklary gazanmak üçin Baýram han uly işler bitirýär. Mandu galasyny ele salmak ugrunda gazanylan ýeňiş Muhammet Baýram hanyň gazanan ilkinji özbaşdak diplomatiki ýeňişleriniň biridir.

...1539-njy ýylda asly owganlardan bolan serkerde Şerşah Sury gozgalaň turzup, Delini basyp alanda, Baýram han Humaýuny halas etjek bolup, özi ýesir düşýär we iki ýyldan soň ýesirlikden gaçyp, Humaýunyň ýanyna gaýdyp gelýär. Humaýunyň döwründe gowşan Beýik Mogollar döwleti Baýram hanyň başarjaňlygy, ugurtapyjylygy bilen täzedan diýen ýaly dikeldilýär. Baýram han özüniň diplomatik ussatlygy bilen Humaýunyň 1543-nji ýyldaky Horasan saparyny hem üstünlikli

gurnaýar. Baýram han Türkmeniň bu üstünlikli diplomatik missiýasy hakda onuň on birinji arka nesli bolan Hasan Aly beg Munşi Debi Praşad «Hanhanannama» eseriniň sözbaşysynda şeýle ýazýar: «Mogol döwletini dolandyrmaga goşant goşan adamlaryň sany kân, ýöne olaryň naýbaşysy bolup, aýratyn hyzmat görkezen hanlar hany Baýram han we onuň maşgalasyna degişli bolan adamlar durýar. Ady meşhur bolan bu maşgalanyň Mogol döwleti bilen baglanyşygy birnäçe nesiller boýunça dowam edipdir. Olaryň goşun serkerdeligindäki, ylymsöýerligindäki, dostlukdaky we howandarlykdaky aýratynlyklaryna taryhyň sahypalary şaýatdyr...».

Muhammet Baýram han Türkmen bilen baglanyşykly şu we beýleki ençeme taryhy maglumatlary Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe içgin öwrenmegiň ähmiýeti örän uludyr. Bu maglumatlaryň jümmüşinde — çuň mazmunynda türkmeniň pederlerden miras galan: mertlik, adalatlylyk, ähli babatda deňhukuklylygy saklamak, ynsanperwer gatnaşyklary ýola goýmak ýaly ýörelgeler, döwlet gurmak we ony gorap saklamak, dostlukly hyzmatdaşlygy ýola goýmak, döwletiňe, döwlet baştutanyňa wepaly hyzmat etmek ýaly çuňňur pähim-parasatdan binýady bolan başarnyklar örboýuna galýar.

Айджан Омарова (Туркменистан)

БАЙРАМ ХАН: ТУРКМЕНСКИЙ ПОЭТ, ПОЛКОВОДЕЦ И ДИПЛОМАТ

Государство Великих Моголов, распавшееся в период провления Хумаюна, было восстановлено под руководством Байрам-хана. Благодаря дипломатическому искусству Байрам-хан также успешно организовал в 1543 году визит Хумаюна в Хорасан. Комментируя эту успешную дипломатическую миссию Байрам Хан Туркмена Хасан Али Бег Мунши Деби Прашад в предисловии к «Ханнананнаме» пишет: «Есть много людей, которые внесли свой вклад в правление государства Великих Моголов, но их лидер - Хан Байрам хан и его семья». Семья хан-ханана на протяжении нескольких поколений была связана с государством Великих Моголов и внесла значительный вклад в политическое и экономическое развития империи.

Ayjan Omarova (Turkmenistan)

BAYRAM KHAN: TURKMEN POET, COMMANDER AND DIPLOMAT

The state of the Great Mughals, which collapsed during the Humayun's reign, was almost restored due to the successful leadership of Bayram Khan. Due to his diplomatic skills, Bayram Khan also successfully organized Humayun's visit to Khorasan in 1543. Commenting on Bayram Khan Turkmen's this successful diplomatic mission, his eleventh successor, Hasan Ali Beg Munshi Debi Prashad, writes in the preface to "Hannannam": "There are many people who contributed to the rule of the Mughal State, but their leader is the khans with special patronage, Bayram Khan and his family". This famous family has been associated with the Mughal State and has been making significant contributions to political and economic development of the empire for several generations.

Paýtykowa Täçnabat Amanowna (Türkmenistan) TÖWELLAÇYLYK HALK DIPLOMATIÝASYNYŇ ÖZENI HÖKMÜNDE

Biziň pederlerimiz dünýäde tanalyp başlanan ilkinji günlerinden başlap, şol döwrüň ähli ynsanlaryny bir hakykat – bu halkda jemagatyň adalatly gurlandygy haýran galdyrypdyr. Türkmen *halkynyň* gadymdan gelýän milli aýratynlyklarynyň biri goňşy halklar bilen ylalaşykda, agzybirlikde ýaşamaga çalyşmak aýratynlygydyr, şeýle hem agzala taraplary ýaraşdyrmak, töwellaçylyk etmek, töwellaçylygyň netijesinde hem iki agzala tarapy ýaraşdyrmak, netijede hem ylalaşykly, parahatçylykly durmuşy ýola goýmak aýratynlygydyr. Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistan Bitaraplygyň mekany” atly kitabynda “Halkymyzyň parahatçylyk babatdaky garaýyşlary milli–ruhy ýörelgelerinde hertaraplaýyn orun alypdyr. Adamlaryň arasynda dörän düşünişmezligi aradan aýyrmagyň esasy ýoly hökmünde ata-babalarymyz töwellaçylyk etmegiň ähmiýetine düşünişdirler, durmuşda muňa uly orun beripdirler” diýip bellemegi munuň aýdyň subutnamasydyr.

Türkmen halkynyň töwellaçylyk ýoly diňe bir halklar, döwletler arasynda däl, eýsem jemgyýetçilik durmuşyna mahsusdyr. Şahsyýetleriň öz aralarynda, maşgalalaryň arasynda gatnaşyklarda töwellaçylygyň agzybirlige, ylalaşykly ýaşaaýyşa ähmiýeti uly bolupdyr. Türkmen diliniň düşündirişli sözlüginde “töwella” sözi birine eýle bolma, beýle etme diýlip köşeşdirmek maksady bilen ýüzlenme, berilýän öwüt-nesihat diýlip düşündirilýär. Türkmen durmuşunda “töwella , töwella etmek” sözleri diňe bir ýokarda düşündirililen manylarda bolman, eýsem-de onuň “iki tarapyň arasynda araçy bolmak, iki tarapy ylalaşdyrmak” diýen manylara eýe bolup, “araçy” sözi “töwellaçy” sözünüň sinonimi hökmünde çykyş edýär. Töwellaçylygyň başa barmagy üçin diňe töwellaçynyň at-abraýy ýetik bolman, eýsem onuň şerigatdan we adatdan başy çykýan, parasatly, “agyzly”- öz diýenini gögerdýän, aýtjagyny çekinmän aýdýan, gepe çeper hem-de iki tarapyň sylaýan adamy bolmagy zerurdyr. Şeýle hem töwella edýän adamyň hem giň göwrümlü, akyl-paýhasy ýetik, öňdengörjülik ukyby bolmagy gerekdir. Bu wajyp häsiýetler onuň özünde bolmadyk halatynda onuň maslahatçylarynda ady agzalan häsiýetleriň bolmagy zerurdyr, ýogsa töwellaçylyk başa barmandyr. Türkmençilikde meseläniň çylşyrymly we dargynlylygyna laýyklykda töwellaçylyk işi birbada ýa-da tapgyrlylyk amala aşyrylypdyr. Töwellaçylyk işi birnäçe günden birnäçe aýa hat-da ýyllara hem uzap gidipdir.

Taryhda belli bolşy ýaly, hemme döwürlerde türkmen halkynyň naýbaşy wekilleri parahatçylyk we zorluk etmezlik filosofiýasyna uýýardylar, harby dawadan parahat gepleşikleri, barlyşygy ileri tutýardylar, öz ildeşlerini ilkinji bolup uruş başlamaga hiç haçan çagyрмаýardylar. Mysal üçin Hindistandaky Beýik Mogollar imperiýasynyň tanymlar harby serkerdesi, şahyr Baýram han Türkmen öz abraýyndan peýdalanylýan, Mogollaryň imperatory Humayuny Sefewi türkmen döwletiniň hökümdary Tahmasp bilen ýaraşdyrypdyr. Baýram hanyň bitiren bu beýik hyzmaty üçin iki hökümdaryň karary esasynda “Hanlaryň hany” diýen beýik ada mynasyp bolupdyr. Şeýle hem türkmenleriň dolandyran döwürlerinde ähli halklaryň asuda, bolelin durmuşda ýaşaaýandyklaryny hem belläp geçýärler. Baýram hanyň ogly

Abdyrahym han-hanan Hindistanda birnäçe milletleriň we dinleriň wekilleriniň ýaşan Beýik Mogollar imperiýasynda musulmanlaryň, hindiler we buddaçylaryň bir döwletiň raýatlary hökmünde belli bir kada-kanun, ýörelgeler esasynda ýaşamaklaryny ündeýän beýik taglymat bilen çykyş edýär.

1855-nji ýylda Hywa hany Mädehin Sarahs türkmenleriniň üstine ýöriş etmekçi bolup Mara geleninde , Goşut han urşuň öňüni almak üçin Seýitmuhammet işany töwellaçy ugradýar ýa-da 1860-njy ýylda Mary –gajar urşunyň öňüni almak üçin Gowşut han Rahmanguly hany töwellaçy ygradypdyr. Oba toparlarynyň arasynda dawa-jenjel, ýiti gapma-garşylyk döremänkä abraýly adamlar ikitaraplaýyn töwellaçy bolupdyrlar. Olar adatyň we şerigatyň kadalaryna laýyklykda meseläni çözüpdirlər. Nurberdi han töwellaçylyk meselesinde Kerimberdi işana, Amangeldi Gönibege sala salyp hereket edipdir.

Пайтыкова Тачнабат Амановна (Туркменистан)
ПОСРЕДНИЧЕСТВО КАК ОСНОВА НАЦИОНАЛЬНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Одна из древних национальных черт туркменского народа – это умение жить в гармонии и согласии с соседними народами, а также посредничать в процессе примирения спорящих сторон.

Уважаемый Президент Туркменистана в своей книге «Туркменистан – Родина нейтралитета» отметил, что «взгляды нашего народа на мир занимают всеобъемлющее место в национальных и духовных принципах. Наши предки понимали и отводили важнейшее место посредничеству как ключевому способу разрешения недопонимания между людьми».

Tachnabat Paytykova (Turkmenistan)
MEDIATION AS THE BASIS OF NATIONAL DIPLOMACY

Our ancestors astounded the people of that period from the first days of their formation with one reality – the fair and just formation of their society. One of the national features of Turkmen nation is its constant attempt to live in peace, agreement and friendliness as well as reconciling the sides, mediation, reconciling the two unfriendly sides as a result of mediation and thus gain the harmonious and peaceful life. The words of our Esteemed President in his book “Turkmenistan the Homeland of Neutrality”: “The peace-loving views of our nation have settled into their national and spiritual principles. Our ancestors considered the significance of mediation in dissipating discords among people and gave it a big role” bear this evidence.